

Fernando Peña Rambla*

TREBALLADORS I MISÈRIA: CONFLICTIVITAT
LABORAL I TRIOMF PATERNALISTA
ALS PRIMERS ANYS DEL FRANQUISME**

EL FRANQUISME: DIRECTRIUS DE LA NOVA POLÍTICA SOCIAL I INDUSTRIAL

L'arribada del règim franquista suposà la fi de la democràcia i l'establiment d'un nou Estat autoritari que tingué com objectius fonamentals la supressió de totes les organitzacions socials revolucionàries i democràtiques prèviament existents i el restabliment de les lleis capitalistes i del poder dels industrials i terratinents. Aquest nou Estat creà un marc legal nou i unes institucions noves amb l'objectiu de controlar i enquadrar-hi tota la societat i de mantindre el domini de classes.¹ Aquest nou Estat es definí com totalitari i creà els instruments necessaris per fer efectiu el seu control total de la societat.

Des dels seus inicis, l'Estat franquista optà voluntàriament per una política econòmica de tipus autàrquic que garantitzà temporalment els objectius

* Professor d'ensenyament secundari.

** Aques treball es basa en la tesi de llicenciatura "Història de l'empresa Segarra. Paternalisme industrial i franquisme a la Vall d'Uixó (1939-1952)". Dirigida por M. Baldó i llegida el curs 1996-97.

¹ J. PICÓ, *El franquisme*. IVEI. València, 1982; R. CHUECA, *El fascismo en los comienzos del régimen de Franco. Un estudio sobre FET y de las JONS*. CIS. Madrid, 1983; J. FONTANA, "Reflexiones sobre la naturaleza y las consecuencias del franquismo", en J. FONTANA (ed.), *España bajo el franquismo*. Crítica. Barcelona, 1986; C. MOLINERO i P. YSÀS, *Els industrials catalans sota el franquisme*. EUMO. Girona, 1991, i *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*. EUMO. Girona, 1992; J.M. LORENZO, *Dictadura y dividendo. El discreto negocio de la burguesía vasca (1937-1950)*. Universidad de Deusto. Bilbao, 1989; DDAA, *España franquista. Causa General y actitudes sociales ante la dictadura*. Universidad de Castilla-La Mancha. Albacete, 1993.

generals que s'havia marcat. D'aquesta forma, l'intens intervencionisme estatal a tots els nivells afavorí, a més de la pervivència del propi Estat, els interesos privats de les classes socials dominants mitjançant l'elevat control social i econòmic. La protecció estatal a la propietat privada, el negoci de la reconstrucció nacional després de la guerra, la reserva del mercat intern, la garantia de beneficis i l'estret control de la mà d'obra van ser les expressions més importants d'aquest suport estatal.

A més, l'Estat franquista utilitzà la política autàrquica per controlar i enquadrar la classe treballadora amb l'objectiu de garantir la seua màxima explotació sense possibilitats que això suposara la perturbació del correcte funcionament de l'economia franquista. Així, l'Estat franquista desenvolupà una nova legislació social, fortament repressiva per a la classe treballadora i àmpliament afavoridora dels interesos dels propietaris dels mitjans de producció.

La base de la nova legislació social va ser l'establiment en març de 1938 del "Fuero del Trabajo", que, a imatge de la "Carta di Lavoro" italiana, establia un sindicalisme corporatiu basat en els principis d' "Unitat, Totalitat i Jerarquia", que era controlat pel partit únic i que enquadrava tots els elements de l'economia. Es reconeixia i protegia la propietat i la iniciativa privades, amb el que es garantia el funcionament del sistema capitalista, es declarava l'Estat com empresari en cas de necessitat, per diversos motius, i a la producció nacional al servei de la pàtria. Dins d'aquest ordre, l'empresa era definida com una unitat de producció ordenada jeràrquicament i dirigida pel "jefe de empresa", amb el que s'assegurava el predomini i la superioritat dels empresaris en el treball. Es fixava la intervenció estatal en la regulació del treball, s'il·legalitzaren les vagues i els sindicats, etc.²

El primer obstacle pels treballadors després de la guerra va ser la depuració dins les empreses. Als acomiadaments produïts per la declaració com a provisionals dels llocs de treball ocupats a partir de juliol de 1936³, s'afegí l'Ordre del Ministeri d'Organització i Acció Sindical de maig de 1938, que establia un termini de tres mesos a partir de la "liberación" perquè els patrons portaren a terme la selecció o "depuració" de treballadors de les seues empreses⁴. Així, es produïren interrogatoris, acusacions, venjances, etc., que permeteren als empresaris "netejar" la seua mà d'obra d'elements considerats perillosos o sospitosos d'indisciplina.

² C. BORDERÍAS, LL. FINA, *et al.*, "Evolució econòmica i condicions de vida i treball", en DDAA, *Franquisme. Sobre resistència i consens a Catalunya (1938-1959)*. Crítica. Barcelona, 1990, pp. 53-77. També R. TAMAMES, *La República. La era de Franco*, en M. ARTOLA (dir.), "HISTORIA DE ESPAÑA ALFAGUARA", VII. Madrid, 1977, pp. 331-379.

³ C. BORDERÍAS, *et al.*, *op. cit.*, p. 104.

⁴ C. MOLINERO i P. YSÀS (1991), *op. cit.*, pàg 67.

El prepotent posicionament dels patrons fou reforçat encara més per dues noves lleis. La Llei de Reglamentacions de Treball de 1942 establia que la fixació de les condicions generals de treball era una funció exclusiva de l'Estat, mitjançant una reglamentació per a cada sector productiu. Dins d'aquest marc els patrons confeccionaven un reglament de règim intern que s'adequava a l'especificitat de l'empresa, tot passant per l'aprovació de les autoritats laborals provincials (en la pràctica, un pur tràmit). En general, doncs, el patró imposava la reglamentació que més li convenia, amb unes grans condicions per la explotació de la mà d'obra i amb un reforçament de la seua autoritat sense precedents. Per altra banda, la Llei del Contracte de Treball de 1944 ratificava la submissió dels treballadors, sometent els seus contractes a múltiples restriccions.⁵

Les contrapartides a aquesta situació d'explotació i submissió eren escasses. L'Estat "protegia" el lloc de treball, controlava el seu empitjorament, estudiava els casos d'acomiadament, les reduccions de personal, els tancaments d'empreses, etc. i reconeixia el dret, a més del deure, al treball, encara que fos amb un salari baixíssim. A més, com a conseqüència de la generalització d'aquests baixíssims salaris, s'establiren tota mena de "pluses" i compensacions per diversos motius (càrregues familiars, morts, enfermetats, maternitat, etc.), que tenien com a únic objectiu la supervivència de la mà d'obra. Per una altra part, en aquest sentit hem d'incloure la creació dels jurats d'empresa, formats per treballadors i patrons que en teoria suposaven una via de solució dels problemes dels treballadors, però que en la pràctica eren totalment controlats pels patrons i, per tant, quedaven anul·lats.⁶

Malgrat això, l'explotació era evident. Els treballadors disposaven obligatòriament d'una "cartilla professional" sense la qual no podien trobar treball i on s'especificava el seu comportament i historial laboral, aspecte decisiu per tornar a treballar. Al mateix temps, es generalitzaren pràctiques marginadores i selectives dels treballadors, com la reserva de llocs de treball a excombatents, mutilats, excaptius, orfes de guerra, víctimes de la "causa nacional", així com treballs forçats, desterrament a empreses, etc.

Per una altra banda, els salaris sofriren una forta davallada. Durant la guerra civil el poder adquisitiu dels salaris sofrí una davallada del 25-30 %, tendència que es mantingué durant els anys 1940 (en 1941-1942 caigué un 33,6 %), agreujada per contínues oscil·lacions degudes a les cojuntures agrà-

⁵ *Ibidem*, pp. 67-69.

⁶ *Ibidem*. p. 69. També C. BORDERÍAS *et al.*, *op. cit.* p. 65; C. MOLINERO i P. YSÀS (1991), *op. cit.*, pp. 70-73; DDAA (1993), *op. cit.*, pp. 162-166; S. BALFOUR, *La dictadura, los trabajadores y la ciudad*. IVEI. València, 1994, pp. 21-28.

⁷ C. BORDERÍAS *et al.* *op. cit.*, pp. 63-67.

ries i a la política salarial del règim franquista. Finalment els salaris només recuperaren el nivell adquisitiu de 1935 en 1950. Per una altra part, la jornada laboral passà de 40-44 hores setmanals a 48 hores, més les contínues hores extraordinàries obligatòries.⁸

No es lliuraren d'aquestes condicions d'explotació altres sectors socials com les dones i la joventut. Aquesta última va ser enquadrada en la Falange a través del Frente de Juventudes i començà a rebre un adoctrinament feixista, paramilitar i orientat a l'obediència i la disciplina en el treball. Inclús s'han detectat casos de treball de xiquets menors de 14 anys⁹. En qualsevol cas, el treball de la joventut suposava mà d'obra barata pels empresaris.

Molt dura va ser la legislació franquista quant a la dona. L'Estat franquista reconeixia teòricament els drets jurídics i polítics de la dona, però la ideologia feixista i la catòlico-tradicional van fer que el seu paper es reduïra a la llar, la família i la procreació. D'aquesta forma, només podien treballar a les indústries les dones fadrines, les casades sense cap fill i alhora sense mitjans de vida, les vídues que ho necessitaven o les casades amb marits impeditos. S'imposaren salaris més baixos per les dones i tot això féu que, a ulls dels empresaris, la dona es convertira també en mà d'obra barata (salari baixos, no cobraven plus d'antiguitat, etc.) i renovable. Finalment, el casament era motiu d'abandonament del treball. En general, doncs, les dones ocupaven llocs de treball d'escasa valoració, determinats per la masculinització de les altes jerarquies de les empreses i per la Llei de Treballs Prohibits a dones i xiquets. Aquesta legislació podia determinar el control directe per part del marit del salari de la dona. Aquestes mesures foren reforçades per la intervenció de l'educació franquista, la Falange i l'Església. Malgrat tot, la misèria de la postguerra va fer necessària, com ja havia passat durant la guerra, la participació massiva de la dona com a mà d'obra en la indústria. Algunes empreses es van veure obligades a oferir complements salarials diversos per a dones, com dots, préstecs, complements de nupcialitat, etc. D'aquesta forma, la dona es trobà explotada al mateix temps que subordinada, sense autonomia dins la nova societat i l'Estat franquistes.¹⁰

Aquesta legislació laboral es completà amb l'enquadrament de tots els treballadors dins el sindicat vertical. Una vegada liquidades totes les orga-

⁸ *Ibidem*, pp. 104-114.

⁹ *Ibidem*, p. 106. L'enquadrament de la joventut el trobem amb més detall en J. SÁEZ, *El Frente de Juventudes. Política de Juventud en la España de postguerra (1937-1960)*. Siglo XXI. Madrid, 1988; i M.A. RUIZ, *El Sindicato Español Universitario (SEU), 1939-1965. la socialización política de la juventud universitaria en el franquismo*. Siglo XXI. Madrid, 1996, pp. 3-30.

¹⁰ R. SÁNCHEZ, *Mujer española, una sombra de destino en lo universal. Trayectoria histórica de Sección Femenina de Falange (1934-1977)*. Universidad de Murcia. A. Murcia, 1990; i M.T. GALLEGU, *Mujer, Falange y Franquismo*. Taurus. Madrid, 1983.

nitzacions obreres, calia crear els mecanismes necessaris per a controlar i dirigir a les masses treballadores. Ja en 1937 es crearen les “Centrales Nacional Sindicalistas”, que unia organitzacions patronals, sindicals falan-gistes, catòliques i tradicionalistes. En 1938 el “Fuero del Trabajo” va consagrar l’aparició del sindicat vertical com a instrument de l’Estat i de la seua política econòmica. En 1940 la Llei d’Unitat Sindical i la Llei de Bases de l’Organització Sindical establiren els trets definitius dels sindicats com a eina fonamental d’intervenció i com a òrgans integradors de treballadors, tècnics i empresaris, de manera que s’intentava conciliar els seus interesos individuals i ocupar-se de qüestions socials de previsió, ajuda, etc., amb el que es formà l’embrió d’allò que s’anomenà nacional-sindicalisme.

Així, es va crear l’ “Organización Sindical Española”, única reconeguda per l’Estat per imposar la “disciplina social” als productors i comunicar Estat i sindicats. En la pràctica els empresaris s’encarregaren d’explotar, controlar i reprimir als treballadors. En 1941 s’establí l’afiliació obligatòria d’empresaris i obrers, mentre la burocràcia sindical s’obria a tota mena de corrupcions i anul·lava el seu escàs caràcter afavoridor dels treballadors. Els jurats d’empresa no es gestarien fins l’any 1947, quan s’implantaren massi-vament, tot i que també van estar inicialment sota el control total dels empresaris.¹¹

Per la seua banda, els patrons gaudiren de certa autonomia respecte a l’Estat, amb la possibilitat de continuar amb associacions pròpies autoritza-des com Cambres de Comerç i Indústria i altres fonamentalment integrades dins l’aparell sindical, però amb gran llibertat d’acció. A més, controlaven totes les seccions econòmiques dels sindicats.¹²

Un exemple de l’intervencionisme estatal fou la política de preus i sala-ris: l’Estat franquista prescindí de les lleis del mercat i establí artificialment preus molt baixos per evitar l’especulació i assegurar l’abastiment. Eren els anomenats “preus de taxa”, que, en la pràctica, l’únic que aconseguiren va ser perjudicar a les classes més pobres amb l’aparició del mercat negre i la contracció de l’oferta, especialment de productes de primera necessitat. En la pràctica, a més, els preus sofriren contínues oscil·lacions per les crisis agràries, provocant autèntiques situacions de fam física.

En relació amb els salaris, l’Estat mantingué el seu control com a base fonamental de l’ordre social. Inicialment s’establiren uns salaris baixíssims, amb un nivell d’un 40% inferior als salaris de preguerra, nivell que només

¹¹ C. MOLINERO i P. YSÀS (1991), *op. cit.*, pp 70-74. També a C. BORDERÍAS *et al.*, *op. cit.*, pp. 67-68; i M.A. APARICIO, “Sobre los comienzos del sindicalismo franquista, 1939-1945”, en J. FONTANA, *op. cit.*, pp. 78-99. L’essència del nacionalsindicalisme s’analitza a J.L. ARRESE, *La revolución social del Nacional-Sindicalismo*. Editora Nacional, Madrid, 1940.

¹² C. BORDERÍAS, *et al.*, *op. cit.*, pp. 61-63.

s'assolí en 1950, després d'onze anys d'oscil·lacions i mínimes pujades. El nivell salarial era tan reduït que les empreses i el propi Estat hagueren d'establir complements de tot tipus perquè el treballador arribara al nivell de subsistència, que, en aquest cas, quedava distorsionat per l'efecte del mercat negre. Els salaris, a més, quedaven homogeneïtzats per sectors productius entre les diverses regions de l'Estat, amb l'objectiu d'evitar migracions i tensions socials. El control estatal determinà també la prohibició en 1944 de tot augment salarial voluntari no autoritzat oficialment. Per una altra banda, hem de recordar que la dona (i també la joventut) tenia oficialment uns salaris un 30-40% més baixos que els dels homes.¹³

A continuació, analitzarem com s'activà aquest procés d'acumulació. L'Estat exigia i necessitava controlar oficialment tota la producció nacional (distribuïda mitjançant el "racionamiento"), que era venuda a preus inferiors als preus que el producte assoliria dins el lliure mercat, els anomenats "preus de taxa". Aquest fet acabà desincentivant als productors, que veïen com es reduïen considerablement els seus beneficis, i s'acabava reduïnt la producció. Com que baixava l'oferta de productes en el mercat, pujava la demanda i ben prompte aquests productes assolien preus desorbitats en els circuits il·legals. Aparegué així el mercat negre. Quant més alta era la demanda d'un producte, com la dels productes de primera necessitat, més augmentaven els seus preus en el mercat negre i més s'afeblia l'oferta oficial, ja que els productors tendiren a declarar una producció inferior a la real per destinar el que sobrava al mercat negre, on l'especulació els feia d'or. En aquest context, la classe treballadora eixia novament perdent, ja que el mercat negre permetí a productors i distribuïdors iniciar un formidable procés d'acumulació capitalista.

La política econòmica del primer franquisme fracassà com a política econòmica general. Els seus resultats van ser fam, misèria, corrupció, estancament industrial i endarreriment tecnològic. Això, però, no impedí que complira el seu paper de suport a la burgesia guanyadora de la guerra civil. Amparats pel negoci de la reconstrucció nacional després de la guerra, protegides la propietat i la iniciativa privades, anul·lada la perillosa massa social i reservat el mercat nacional, només calia aprofitar els mecanismes legals (i il·legals) que el nou Estat ofería per procedir a la acumulació de capital.

Només a partir de 1946, i especialment a partir dels anys 1950, quan evolucionà la situació internacional, amb la derrota dels feixismes i el prin-

¹³ Per a la política de preus i salaris hem utilitzat R. MORENO, *La autarquía en Alicante (1939-1952)*. Institut de Cultura "Juan Gil-Albert". Alacant, 1995, pp. 160-161; C. MOLINERO i P. YSÀS (1991), *op. cit.*, pp. 63-64; IDEM (1992), *op. cit.*, pp. 43-44; C. BORDERÍAS *et al.*, *op. cit.*, pp. 67-68 i 108.

cipi del bloqueig internacional d'Espanya, i la nacional, amb el final del negoci de la reconstrucció després de la guerra civil i l'articulació del mercat nacional, es faran nombroses les peticions dels empresaris per l'alleugeriment de la intervenció estatal i la progressiva liberalització econòmica. L'acumulació de capital començava a ser suficient i demanava noves condicions econòmiques. Significativament es demanà liberalització econòmica i no política. La política econòmica autàrquica havia complert el seu paper.¹⁴ És dins d'aquest marc institucional, social, laboral i econòmic on hem de situar el desenvolupament de l'empresa Segarra de la Vall d'Uixó, empresa que va aprofitar al màxim tots els canals que el nou Estat l'oferí per enriquir-se.

EL PATERNALISME INDUSTRIAL A L'EMPRESA SEGARRA

Amb l'arribada del franquisme la família Segarra es trobà en condicions de desenvolupar una política econòmica i laboral de tipus paternalista. La recuperació i reconstrucció de les fàbriques de l'empresa s'aconseguí amb el suport del nou Estat i de diverses entitats financeres privades. L'intervencionisme estatal i la nova legislació laboral permeteren que la família Segarra desenvolupara els seus plantejaments paternalistes, tot complint un vell projecte de caire catòlic i conservador que havien intentat posar en pràctica des de principis de segle.

La identificació d'objectius i interesos de la família Segarra i l'Estat en els anys 1940 era quasi total. Aquesta identificació, l'intervencionisme, la repressió i la situació de misèria de postguerra permeteren l'aparició a tot l'Estat de pràctiques paternalistes a les grans empreses. Patrons i Estat aconseguiren el control de la mà d'obra, la liquidació de les reivindicacions obres i una major explotació laboral en una situació de mercat protegit i reservat. La clau del funcionament d'aquesta política era la identificació total dels patrons amb l'Estat. Així, el paternalisme s'adaptava al desenvolupament de l'Estat i l'acompanyava en el seu control dels àmbits no laborals, especialment si aquest tenia una orientació totalitzadora, intervencionista i especialment jeràrquica de les relacions socials.

Entenem el paternalisme com un conjunt de pràctiques impulsades per la burgesia des de mitjan del segle XIX a Europa que preten, mitjançant l'oferida de distints serveis socials i amb una concepció totalitzadora, autoritària i especialment familiar de les relacions laborals, atraure, fixar i discipli-

¹⁴ J.M. LORENZO, *op. cit.*, pp. 58-62; C. MOLINERO i P. YSÀS (1992), *op. cit.*, pp. 44-48; A. CARRERAS, *Industrialización española: estudios de historia cuantitativa*. Espasa-Calpe, Madrid, 1990.

nar la mà d'obra, al mateix temps que apartar-la dels moviments obrers alternatius de classe. Es tracta, doncs, d'una estratègia d'una part de la burgesia, sovint des d'una perspectiva confessional, que tracta de gestionar autònomament la mà d'obra i orientar-la cap als seus interessos.¹⁵

Aquesta pràctica social té uns límits imprecisos que dificulten la seua anàlisi. Per exemple, malgrat el sentit classista últim del paternalisme, els treballadors, per la seua banda, poden arribar a beneficiar-se totalment dels serveis i de les possibilitats "familiars" de negociació que se'ls ofereixen, en un procés clarament d'interdependència on tan importants són ells pel funcionament del sistema com els propis patrons. Això pot crear un clima de xantatge permanent, un estira i arronsa que complica l'anàlisi i ens fa tindre sempre en compte la relació de força entre mà d'obra i patrons.

Aquesta pràctica d'un conjunt de la burgesia dins el capitalisme des de mitjan del segle XIX respon o bé a una manca de legislació social i laboral per part de l'Estat, com fonamentalment al segle XIX, o bé a un desenvolupament d'aquesta legislació estatal, com a partir del segle XX¹⁶. El paternalisme, com qualsevol pràctica social, evolucionà amb el temps i, fonamentalment amb el desenvolupament de l'Estat, donà pas a altres pràctiques "paternalistes" amb característiques distintes. Amb tot i això en tota situació de paternalisme industrial trobarem, com acertadament proposa M. Perrot, tres elements bàsics:¹⁷ presència física del patró en els llocs de producció; llenguatge i pràctiques familiars entre patrons i obrers; i consentiment (d'alguna forma) dels treballadors.

El paternalisme industrial va nàixer al segle XIX amb la consolidació del capitalisme industrial. El triomf del *laissez faire* permeté que el capitalisme es desenvolupara sense incloure cap mena de protecció social per les classes treballadores, és a dir, sense cap mena de protecció de la força productiva. Aquesta proletarització creà beneficis importants als propietaris dels mitjans de producció, però prompte s'evidencià que generava un problema social capaç de col·lapsar el sistema. Per altra banda, el *laissez faire* impertant no permetia l'acció directa de l'Estat en el control de la força de treball,

¹⁵ Per aquest tema hem utilitzat J. SIERRA, *El obrero soñado*. Siglo XXI. Madrid, 1990; I. TERRADAS, *La qüestió de les colònies industrials*. Centre de'Estudis del Bages. Manresa, 1994; M. DEBOUZY (dir.), "Paternalismes d'hier et d'aujourd'hui", en LE MOUVEMENT SOCIAL, n° 144. París, 1988; E. AERTS, C. BEAUD, J. STENGERS (eds.), *Liberalism and paternalism in the 19th century*. Tenth International Economic History Congress. Leuven University Press, 1990; J.P. FREY, *La ville industrielle et ses urbanités. La distinction ouvriers/employés. Le Creusot 1870-1930*. Pierre Mardaga. Bruxelles, 1986.

¹⁶ En aquest sentit, veure J. BABIANO, *Paternalismo industrial y disciplina fabril en España (1938-1958)*. Consejo Económico y Social. Madrid, 1998.

¹⁷ J. P. GAUDEMAR, "Preliminares para una genealogía de las formas de disciplina en el proceso capitalista del trabajo", en M. FOUCAULT *et al.*, *Espacios de Poder*. La Piqueta. Madrid, 1991. Especialmente p. 120.

control que esdevingué un gran problema pels propietaris dels mitjans de producció, sinó el seu major problema.

Dins d'aquest context, un sector dels propietaris dels mitjans de producció, influïts per concepcions religioses o/i humanistes que, en certa forma, s'allunyaven del liberalisme econòmic ortodox, i amb un nivell econòmic suficient, portaren a terme tota una sèrie de pràctiques sòcio-econòmiques destinades al control i la gestió de la mà d'obra, i amb l'objectiu últim d'un funcionament harmònic, correcte i regular dels seus negocis.

Aquestes pràctiques sòcio-econòmiques noves perseguïen tres objectius fonamentals: atracció i fixació primer; formació, disciplinabilitat i moralització després de la mà d'obra; i finalment el seu allunyament del moviment obrer. El paternalisme creava un món tancat i exclusiu, caracteritzat per l'autoritarisme, la jerarquia clarament definida, la disciplina i el control absolut de la mà d'obra, tant dins com fora de la fàbrica. Tota la vida dels treballadors quedava directa o indirectament controlada pels patrons, tota la seua existència quedava dins l'empresa.¹⁸ Es creava així un univers social on la població estava totalment orientada i preparada pel treball, tant materialment com moralment, on el contacte amb l'exterior es filtrava per l'empresa i on existia una concepció familiar i autoritària de les relacions socials, amb drets i deures recíprocs, però sense eixir-se'n del marc empresarial establert.

Però és en l'anàlisi dels serveis socials que oferien les empreses paternalistes on es manifesta la complexitat d'aquestes pràctiques patronals com a fets històrics dins la lluita de classes. Així, per exemple, les vivendes significaven pels treballadors un lloc digne per viure, malgrat que suposaven la seua fixació i moralització, és a dir, el control patronal. Les clíniques suposaven una millora de la seua qualitat de vida, però també oferien al patró la correcta disposició de la mà d'obra pel treball. Les escoles significaven culturalització de la població, però també instrucció i qualificació de la mà d'obra. Els economats proporcionaven aliments als treballadors, però pels patrons significaven tindre una mà d'obra disposta i regenerada pel treball. Les biblioteques enriquien als treballadors, però els moralitzava en el sentit que desitjaven els patrons. Etc. Ens trobem, doncs, davant d'un fenomen històric complex que requereix diversos punts d'anàlisi. Un exemple d'això poden ser les diferents actituds dels treballadors davant aquestes pràctiques, ja que es registren rebuig, passivitat, acceptacions forçades i col·labo-

¹⁸ J. SIERRA, *op.cit.*; J.P. GAUDEMAR, *op. cit.* Són interessants, en aquest sentit, les aportacions de Gaudemar, qui considera la disciplina patronal com a forma històricament determinada del control patronal de la mà d'obra. Així, considera el paternalisme com una fase de "disciplinabilitat extensiva" (dintre i fora de la fàbrica), com una etapa de control patronal de la mà d'obra dins el capitalisme.

racions obertes. Això ens demostra la complexitat de la lluita de classes, que a vegades ens mostra relacions socials de caràcter ambigu i inclús contradictori, però que sempre tenen una raó de ser.

En aquest sentit, el paternalisme industrial es manifesta com un univers històric on s'enfronten les disciplines imposades pels patrons i les resistències dels treballadors, en una clara i oberta hostilitat, manifestació de la lluita de classes. Però també podem trobar col·laboracions directes i sinceres dels treballadors, passivitat, apatia, etc.

L'anàlisi de les propostes obreres pot arribar a ser difícil, ja que no sempre són públiques i notòries, i més si ens centrem, com en el nostre cas, en una època com la postguerra espanyola, que no es va caracteritzar precisament per la seua transparència pública i llibertat d'expressió. En la majoria dels casos l'oposició obrera al paternalisme industrial no és organitzada ni col·lectiva, fuig a la quantificació i a la memòria burocràtica, ja que normalment es tracta d'indisciplines, absentisme, poca resposta a les iniciatives patronals, perea, crítiques anònimes, boicots silenciats per les empreses, etc.¹⁹

El franquisme, establí unes noves condicions socials, econòmiques i polítiques (l'intervencionisme estatal, l'enquadrament sindical, la repressió política, els grans poders otorgats als patrons en les relacions laborals, el nou paper de l'Església, dominadora del sistema educatiu i amb el monopoli moral oficial, el feixisme, la por, la fam, la necessitat de treballar de qualsevol manera per sobreviure, etc.) que permeteren la reparició d'un nou i distint paternalisme industrial que mantenia, però, l'essència del desenvolupat al segle XIX.²⁰

CONDICIONS DE TREBALL A L'EMPRESA SEGARRA

Per entendre el funcionament de l'empresa Segarra de la Vall d'Uixó durant els anys 1940 és necessari acostar-nos a les condicions de treball que suportaven els treballadors. A l'empresa Segarra la situació organitzativa es

¹⁹ J.P. GAUDEMAR, *op. cit.*, p. 12.

²⁰ Trobem exemples de paternalisme durant el franquisme a S. BALFOUR, *op. cit.*, pp. 23-25; J.M. LORENZO, *Dictadura y dividendo. El discreto negocio de la burguesía vasca (1937-1950)*, pp. 89-232; I. SÁNCHEZ, M. ORTÍZ, D. RUIZ, *op. cit.*, pp. 141-232; J. PICÓ, *El movimiento obrer al País Valencià sota el franquisme*. Eliseu Climent. València, 1977, pp. 188-189; J. IBARZ, "Paternalismo industrial en el puerto de Barcelona. 1939-1947", en *II Encuentro de investigadores del franquismo. Tomo Segundo*. Alacant, 1995, pp. 45-52. I. A. i V. ANDRÉS, "De obrero a productor: Stándart Eléctrica", en Acta IV^a Jornadas "Historia y Fuentes Orales". Fundación Cultural Santa Teresa. Ávila, 1994. J. L. GARCÍA, *Prácticas Paternalistas*. Avda. Barcelona. 1996.

normalitzà amb l'aprovació en octubre de 1941 del reglament de règim interior. Això suposa un període que abarca des d'abril de 1939 a octubre de 1941 on no existia una reglamentació oficial del règim de treball a l'empresa, el que ens fa pensar que l'explotació de la mà d'obra seria més intensa i el tracte encara més autoritari.

La família Segarra aconseguí la seua aprovació sense cap dificultat. La Delegació Regional de Treball de València, només feu una correcció als originals presentat per la família Segarra. Aquests disposaren que "la gerència pot establir treballs extraordinaris, d'acord amb els casos que marca la llei", però les autoritats laborals corregiren amb un clar sentit limitatiu "per recuperar hores perdudes"²¹. Així, els tímids esforços oficials per protegir als treballadors no suposaven un gran mal de cap pels empresaris. Per una altra banda, s'establí que la gerència, composta per Silvestre, Amado, Ernesto, José i Teresa Segarra Bonig²², es convertira en l'autoritat suprema i indiscutible. Els treballadors havien d'obeir-los inexcusablement, tot i que podien, a nivell teòric, denunciar qualsevol "abús d'autoritat", concepte confús i relatiu quan es roman sota una autoritat qualificada prèviament i intencionadament de "suprema i indiscutible".

Pel que fa a les admissions, era condició passar una revisió mèdica, després de la qual començava un període de proves de tres mesos, a la fi del qual el treballador formava part oficialment del planter. Si durant el període de proves el treballador era acomiadat, no rebia cap indemnització. Aquest període de proves també es produïa en els ascens de categoria laboral. El contracte laboral podia ser verbal o escrit (la precarietat d'un contracte verbal és evident). Els menors de 18 anys eren considerats aprenents (també les dones) i tenien un contracte especial d'aprenentatge, caracteritzat fonamentalment per un salari més baix que el de qualsevol treballador.

La jornada laboral era oficialment de vuit hores, amb un dia de descans a la setmana, diumenge. El temps de treball començava a les 8,30 hores i s'aturava a les 12,30 per dinar. Normalment tothom anava a la seua vivenda a dinar, però gran part dels treballadors que venien d'altres pobles solien quedar-se al menjador de l'empresa. El treball es reprenia a les 14,30 hores i finalitzava a les 18,30 hores. Tanmateix, quasi tots els dies havia alguna festa que recuperar o algun treball extraordinari que fer que suposava una

²¹ "Reglamento de régimen interior de la industria de calzados, curtidos y abonos orgánicos de los Sres. Silvestre Segarra e Hijos". Arxiu Segarra. Secció Documents Antics. Caixa 7. Disposem de la versió original corregida per les autoritats laborals. A partir d'aquest moment passem a desenvolupar el contingut d'aquest reglament.

²² "Silvestre Segarra e Hijos, ampliación de sociedad", 18-10-1940. Arxiu Segarra. Secció Documents Antics. Caixa 2. Bàsicament Silvestre es dedicava a la secció de calçat i la presidència de l'empresa, Amado a la secció agrícola, Ernesto als adobaments, José a les tasques administratives i Teresa només era responsable de la tenda de calçats a Castelló.

hora o més de treball imposat. A més, molts diumenges es treballava per fer front a les comandes de calçat contractades. Sovint el treball començava a les 8 hores i no a les 8,30 hores per aprofitar més el dia. Diàriament es portava una fitxa de control del treball, on s'anotaven faltes d'assistència, incidències, permisos, ritme de treball, etc. Els salaris eren els marcats per la llei (reduïts pel descompte dels preus dels aliments i distints subministraments de l'economat, els lloguers de les vivendes, etc.) i s'abonaven els dissabtes. La no assistència al treball només es permetia en casos de mort familiar, enfermetat greu o ostentació de càrrec públic.

Els treballadors tenien l'obligació fonamental i suprema de treballar. Tenien prohibit la introducció en les fàbriques de qualsevol tipus de beguda alcohòlica i no podien menjar dins d'elles. A més, es feien responsables de les eines que se'ls assignaven en el procés de treball: neteja, funcionament adequat, trencaments, etc. L'empresa es feia càrrec dels accidents produïts dintre del temps de treball, però sancionava l'accidentat si es demostrava que no s'havien complert les normes bàsiques de seguretat i d'ús correcte. Pel que fa a la higiene, l'empresa facilitava aigua, vàters i dutxes, però es prohibia menjar qualsevol cosa i especialment beure alcohol. Es concedien anualment 7 dies de vacances ininterromputs i retribuïts. Dintre dels plaços marcats per les autoritats franquistes, era la gerència qui determinava la seua data exacta. Així, normalment s'aprofitaven els períodes en que es reduïen les comandes de sabates, especialment a l'estiu.

Quant al sistema de sancions, existia una escala, segons la perillositat i atreviment de la infracció.

Es consideraven faltes "lleus" arribar amb retard al treball, abandonar-lo sense permís de la gerència, xiular, cantar, menjar o introduir i beure alcohol, introduir armes, provocar desperfectes a les màquines i fer treballs pel propi compte. Aquestes faltes lleus es castigaven amb una amonestació escrita o verbal o, en el cas del retard, amb el descompte del temps no treballat del salari.

Es consideraven faltes "menys greus" l'extracció d'eines del treball, la repetició de faltes lleus, no guardar les mesures de seguretat, l'abandonament del treball i la manca de rendiment en el treball. Aquestes faltes "menys greus" es castigaven amb la suspensió de treball d'un a tres dies i amb una sanció econòmica.

Es consideraven faltes "greus" provocar discussions, realitzar propaganda político-social, atemptats o maltractaments, sabotatges en eines de treball i màquines, insubordinació a les autoritats laborals jeràrquicament superiors, embriagament, robatoris, difondre secrets de l'empresa, difondre notícies per desacreditar-la, faltar al treball sense permís tres dies en una setmana, quatre dies en un mes i vuit dies en sis mesos, encara que no foren consecutius. Aquestes faltes "greus" es castigaven amb la suspensió, l'acomia-

dament, una indemnització a l'empresa i amb responsabilitats penals.

Si l'acomiadament es realitzava en període de proves no hi havia dret a una indemnització, mentre que si es realitzava fora d'ell hi existia el dret al cobrament d'un mes d'indemnització.

Per una altra banda, existien possibilitats de millores i gratificacions per bon comportament i per fer propostes que donaren beneficis morals i/o materials a l'empresa. Si eren morals, quedava apuntat a la fitxa personal del treballador per "tindre-ho en compte" quan els gerents ho consideraren oportú, si eren materials es recompensava al treballador "adequadament", segons sempre el criteri de la gerència (es posava en funcionament del joc de premis i recompenses propi del paternalisme).

Els treballadors es dividien en categories laborals, cadascuna amb una funció distinta. Si els treballadors no qualificats eren els que treballaven amb les màquines, hi existia la figura del "mirador de feina", que es dedicava a vigilar el ritme de treball, la producció, etc., i la figura de "l'encarregat", màxim responsable del correcte funcionament d'un sector determinat d'una nau industrial, que anotava la producció i la presentava a l'encarregat principal. D'encarregats, doncs, hi havia de seccions, de naus i, finalment, caps de fàbrica. En general tots eren pròxims a la gerència i a la Falange, i constituïen la peça clau que feia funcionar correctament el sistema disciplinari industrial.²³

Els treballadors rebien a canvi d'aquest règim de treball un salari setmanal baixíssim que, tot i que es complementava amb els aliments que es repartien a l'economat, resultava quasi sempre insuficients per sobreviure. Com ha explicat J. Picó, en 1950 el setmanari d'orientació catòlica "Tu" publicà l'anomenada "encuesta de la lechuga", en la que es calculava que una família obrera composta de cinc persones, tres d'ells fills que encara no tenien edat per treballar, cobrava unes 25 ptes. al dia, diners que només li arribava per menjar. Però aquest salari era tant baix que només podien menjar barretes de pa i encisam. El salari no arribava a més, no es podia comprar oli, sal, roba, calçat, etc.²⁴. Si comparem aquestes xifres amb els salaris de l'empresa Segarra la situació era pareguda.

Un treballador no qualificat de l'empresa Segarra cobrava com a màxim 12 ptes. diàries o 360 ptes. mensuals en 1941²⁵. Suposem que aquest treballador mantenia una família, com en el exemple de J. Picó, de 5 membres, el

²³ Entrevistes a J.N.N. i J.M.S., a J.M.B., i a J.S.P. Arxiu Personal. Els encarregats eren especialment adoctrinats per la família Segarra. Un exemple clar es l'establiment de l'obligació per aquests treballadors d'assistir a missa diàriament abans del treball.

²⁴ J. PICÓ, (1977), *op. cit.*, pp. 67-70.

²⁵ "Relación jurada de Silvestre Segarra e Hijos al Ingeniero Jefe de Industria de Castellón, en cumplimiento de la O.M. de 16-4-1940". Arxiu Segarra. Secció Documents Antics. Caixa 12.

matrimoni i tres fills que encara no podien treballar. Si analitzem el cost de les seues necessitats bàsiques comprovarem la seua situació econòmica real.

Així, si considerem,

- Que el seu menú diari familiar es compona de 1 q. de patates (0,50 ptes.), 1/4 de litre d'oli (0,97 ptes.), 1/2 q. d'arròs (1,10 ptes.) i 250 gr. de carn de vedella (1,50 ptes)²⁶, el cost diari de la seua alimentació era de 4,07 ptes/dia o 122,1 ptes/mes.

- Que l'import de la roba necessària només per a una persona es pot descomposar en camisa (14 ptes.), pantaló (20 ptes.), cinturó (5 ptes.), calçotets (7,50 ptes.), jaqueta de pany (55 ptes.) i, per exemple, tela per llençol de llet de matrimoni (40 ptes.)²⁷, el seu cost total era de 141,50 ptes.

- Que les vivendes de l'empresa que ocupaven els treballadors tenien un lloguer de 40 ptes. al mes, més 8 ptes. de llenya i 5 ptes. de carbó que proporcionava l'empresa²⁸, el cost total era de 53 ptes. al mes per aquest concepte.

Llavors resulta que les necessitats bàsiques de menjar, de vivenda i de roba costaven a aquest treballador 316,60 ptes. al mes, el que només el deixava 43,40 ptes. per cobrir la resta de les seues necessitats. La situació, doncs, era insostenible i feia absolutament necessari només per sobreviure els aliments que l'empresa proporcionava mitjançant l'economat i tots els pagaments i subministraments extraordinaris que es donaren.

En aquesta família la dona no pot treballar-hi perquè és casada i els tres fills encara tampoc hi poden. Així, com es sobrevivia? La resposta és ben clara: amb la sobreexplotació i el treball. Com que aquestes condicions econòmiques no eren suficient per viure dignament, tot i que l'empresa Segarra s'encarregava de mantindre la mà d'obra al nivell de subsistència, els treballadors no tingueren més remei que buscar treball després del treball de la fàbrica. Molts treballaven petites finques pròpies, el que els permetia almenys menjar suficientment o accedir al mercat negre. Altres, els més desposeïts o els forasters, es dedicaven a cossir espartenyas d'amagat, ja que era una activitat il·legal. El que és clar era que el treball no acabava amb la

²⁶ E Revista "Escuela de Aprendizajes", nº 2. 1941. Arxiu Història Municipal de Castelló. A, 2. 1941. Els preus d'aquests productes en 1941 eren de 0,50 ptes el quilo de patates, 3,90 ptes el litre d'oli, 2,20 ptes. el quilo d'arròs i 6 ptes. 1 quilo de carn de vedella. En aquest menú deixem de banda (per no conèixer els seus preus) productes tant bàsics com pa o llet, productes que sense dubte farien pujar la part del salari dedicat al menjar.

²⁷ EA, 29. 1943. EA, 41. 1944. AHMCS. Aquests preus corresponen als anys 1943 i 1944. Com que el salari de 12 ptes. diàries en 1941 era el màxim, creiem que pot servir de referència dels salaris dels treballadors no qualificats fins 1945. Novament en aquesta relació de productes falten productes bàsics com el calçat o calcetins. El consum de roba no és mensual (no es compra un cinturó al mes), però si continu, especialment si hi ha xiquets.

²⁸ EA, 58. 1946. AHMCS. També Arxiu Segarra. Secció Fitxes Vivendes.

jornada laboral.

A més, l'empresa Segarra oferia treball en les seues terres als treballadors que volgueren guanyar un jornal extra. A mesura que s'acostava el cap de setmana els treballadors començaven a apuntar-se a una llista que preparava l'empresa i els diumenges treballaven a les terres de l'empresa, arplegaven fem, etc. Aquests diumenges, que en teoria eren l'únic dia de descans en tota la setmana, s'arribava a treballar més de 10 hores. En aquest cas, el treballador només disposava d'unes hores a la vesprada dels dissabtes per desentendre's del treball i descansar. Eren, doncs, temps de fam i de dificultats, temps de treball.²⁹

LES RESPOSTES AL PATERNALISME INDUSTRIAL

L'Estat franquista, com la resta dels feixismes, compartia amb el paternalisme industrial de l'empresa Segarra uns objectius bàsics comuns: el control de la força de treball i la liquidació de les organitzacions de classe dels treballadors. Això s'aconseguí mitjançant la repressió, el control dels mecanismes econòmics, etc., però especialment amb la prohibició de partits polítics i sindicats, i l'enquadrament social en organitzacions sindicals de tipus vertical controlades pel propi Estat i els patrons que eren més un mecanisme de control, repressió i mobilització que no de defensa dels interessos dels treballadors.

L'explotació de la mà d'obra, doncs, s'intensificà de forma considerable, en un context de profunda crisi econòmica i social en el que que a l'Estat i a les empreses no els quedava una altra eixida que la d'impulsar polítiques de caritat privada i paternalistes que, intensificant el control i la dependència de la mà d'obra, concedien, sense cap perill per l'ordre establert, serveis socials mínims als treballadors, que els permetien sobreviure i, almenys, estar en condicions per treballar.

El nacionalsindicalisme tractà de substituir la lluita de classes per la "cooperació orgànica i nacional de tots els factors productius". En el nou ordre franquista el treballador ja no ven el seu treball, sinó que *el posa* en l'organització laboral, amb el que participa en l'obtenció de benefici, de manera que també ho fa en el seu repartiment. Les empreses són considerades com unitats de treball on patrons, tècnics i treballadors participen i són imprescindibles, formant una unitat laboral on regna la cooperació mútua. Es produeix, doncs, una situació propera al corporativisme, malgrat que amb elements nous com el totalitarisme, el no reconeixement de classes i la seua

²⁹ Entrevistes a J.N.N. i J.M.S., a J.M.B. i a J.S.P. Arxiu Personal.

orientació nacional, que intenta retornar als valors familiars en el món del treball, és a dir, als antics gremis i al patriarcat.³⁰

El punt que significativament menys concreta la doctrina del nacional-sindicalisme és el del repartiment dels beneficis. Tots els elements que participen en la seua creació ho fan en el seu repartiment, però de manera desigual. Així, els patrons s'emportaren l'anomenat "interés legal", els tècnics un salari i els treballadors un jornal. La diferència material és òbvia i fundamenta la diferència social que se'n deriva, de manera que no elimina l'existència real de les classes socials. El nacionalsindicalisme, doncs, pretenia eliminar les diferències de classe mitjançant la legitimació d'una falsa igualtat teòrica. Les diferències s'eliminaven a nivell espiritual, però no a nivell material, com hem demostrat anteriorment.

A més, els treballadors podien gaudir dels serveis socials que l'Estat i els patrons els oferien paternalment i caritativament per contribuir al seu benestar i a la seua dignitat personal. D'aquesta forma, es legitimava la intensa explotació de la mà d'obra, ja que el nacionalsindicalisme proclamava la dignitat com una de les característiques fonamentals dels treballadors: "*El obrero español puede llegar a pasar hambre y vivir mal, pero no tolerará ser humillado*"³¹. Així, amb les noves condicions de treball i el paternalisme d'Estat i empresa el treballador restà explotat al màxim, però mai no serà humiliat.

La família Segarra s'afegí a aquest intent de substituir la lluita de classes per una nova organització social i laboral de tipus corporativista, totalitzant, confessional i paternalista que, a més, situava el treball com a objectiu màxim i irrenunciable. A més, el paternalisme industrial contribuï a afeblir els sentiments de classe dels treballadors amb la potenciació dels sentiments familiars dins del món laboral, la consolidació de les relacions verticals entre treballador i patró, i amb l'exaltació del treball com a mitjà de progrés de l'empresa, i per derivació, de la pàtria.

Amb les actuacions de tipus paternalista de l'Estat franquista i de les empreses, els treballadors rebien indubtablement alguns serveis socials, la naturalesa dels quals ja ha segut analitzada en el present treball, amb els que podien millorar la qualitat de la seua vida. Això podia arribar a significar un cert benefici pels treballadors, però, al mateix temps, se'ls privava de la seua llibertat i capacitat autònoma de prendre decisions. Aquest fet, afegit a la repressió, l'enquadrament, el record del temps de llibertat, etc., dificultaren decisivament l'acceptació social del franquisme i del nou ordre social i econòmic.

Històricament el règim franquista fracassà en el seu intent d'eliminar les

³⁰ J. L. ARRESE, *op. cit.*, pp. 171-194.

³¹ *Ibidem*, p. 171.

classes i la lluita de classes, autèntic motor de la història. Sí aconseguí liquidar formalment les expressions del moviment obrer (partits polítics, sindicats, associacions civils diverses, etc.), canviar el marc polític i legal, i portar a terme una duríssima repressió i control social, però els treballadors, dins d'aquest nou context, redefiniren progressivament la seua experiència com a classe i, més tard, la seua lluita.

Concretament, en l'àmbit paternalista segarrista els treballadors es van veure obligats a reiniciar la seua experiència com a classe i la seua resistència aprofitant els mínims àmbits d'actuació que deixava el control paternalista i estatal. Això significava, als anys 1940, integrar-se dins el sistema paternalista i aprofitar-lo per exigir el màxim compliment dels serveis socials oferits³², demanar altres de nous o bé, simplement, intentar integrar-se mínimament o no integrar-se. Aquestes noves condicions fomentaran la nova experiència com a classe dels treballadors i amb el pas dels anys aquests crearan nombrosos problemes a l'empresa. La lluita de classes, doncs, no es detingué.

Amb l'arribada del franquisme s'inicià un nou període històric que significà pels treballadors la lluita diària per la supervivència, però no només política, sinó també física. La crisi econòmica, l'intervencionisme estatal i uns salaris sota el nivell de supervivència condicionaren decisivament la seua conducta. Tot es reduïa a treballar per menjar, per sobreviure³³. Ja hem vist com a l'empresa Segarra després de la jornada laboral de vuit hores diàries tothom es buscava un altre treball que permetera sobreviure i com els diumenges, l'únic dia lliure, molts s'apuntaven a treballar a les finques de l'empresa

Aquest, doncs, fou un temps de treball i de supervivència. Això condicionà les actituds que mantingueren els treballadors, que no estigueren en condicions d'articular una resposta col·lectiva a les condicions de treball que empresaris i Estat els imposava fins pràcticament el final de la dècada 1940. Així les coses, els treballadors hagueren de suportar l'explotació i l'única mostra de contestació que pugueren portar a terme va ser prendre actituds d'indiferència, d'apatia, de reserva i de prudència.

Aquesta passivitat ens demostra l'escàs entusiasme dels treballadors a l'hora de col·laborar en el nou ordre econòmic franquista. Malgrat tot, els últims estudis de l'època destaquen l'existència de la conflictivitat a nivell individual amb accions com absentisme, petits robatoris, treball a baix ritme, pintades, crits subversius, petits boicots, no integració en activitats

³² Això només va ser possible a partir dels anys 1950. Als anys 1939-1947 encara era massa prompte per portar a terme aquestes reivindicacions.

³³ C. MOLINERO i P. YSÀS, *op. cit.* pp 68-76.

col·lectives, etc.³⁴ La classe treballadora, doncs, hagué de redefinir la seua experiència com a classe des del nivell individual i amb un context de repressió i explotació intensives.

La majoria dels treballadors mostraren el seu descontent per la situació social i econòmica en què es trobaven (manca de llibertat, màxima explotació i mínim salari) amb un escàs entusiasme a l'hora de treballar i d'identificar-se amb el projecte de l'empresa. Una vegada en la fàbrica, només es pensava en eixir per anar a treballar a un altre lloc (petites propietats pròpies, cossir espadenyes al carrer, conrear terres d'altres, etc.). Això erosionava greument el ritme de treball a l'empresa Segarra i fou criticat constantment per la família Segarra i els seus col·laboradors des de la revista de l'empresa.

Els treballadors que estigueren en condicions de portar a terme aquestes actituds eren normalment els que gaudien de petites propietats (terres, animals, etc.) que els permetien certa independència econòmica respecte a l'empresa. En aquest sentit, l'empresa Segarra, igual que a la Segona República, no posà cap impediment per l'arribada i contractació de treballadors forasters, momentàniament més submisos i dependents per la seua precària situació econòmica. En aquest sentit, el passat republicà de molts treballadors també afavoriren aquestes actituds.

Aquestes mostres de descontent i inquietud existien, i no podien fer-se públicament, sinó que normalment es manifestaven en els margens de la intimitat de la vida quotidiana en el treball, i constitueixen la base de la redefinició de la experiència com a classe a la que ens referim. En aquest sentit, altres formes d'oposició eren l'incompliment voluntari del procés de producció via obliterats, descuits, mala gana, no concentració en el treball, etc., que també eren molt criticats pels gerents. Una altra forma d'oposició dels treballadors era l'incompliment estricte de la disciplina que exigia l'empresa tant dins com fora del treball. No hem d'oblidar que la disciplina era la base de la nova organització del món laboral proposat per la família Segarra i el seu incompliment era una efectiva eina de no col·laboració. Si bé no totes les fórmules d'indisciplina expressen un rebuig frontal a l'empresa, sí demostren la no acceptació total de la filosofia d'aquesta i, així, la inexistència d'harmonia.

Les crítiques patronals també es centraven en aspectes com la manca d'higiene personal dels treballadors i en el seu treball, o la seua impuntuali-

³⁴ J. IBARZ, *op. cit.* p. 49; D. GUINARD, "La clase obrera mallorquina durante el primer franquismo", en *Actas II Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Alacant, 1995. p. 41; S. BALFOUR, *op. cit.*, pp. 21-29; J. PICÓ, *op. cit.*, (1977), pp. 55-74. Per a l'empresa Segarra als anys 1940 ens hem basat en les fonts de l'Arxiu Segarra i en les entrevistes a J.N.N i J.M.S., i a J.M.B. Arxiu Personal.

tat³⁵, pel que suposem que els treballadors trobarien en aquests aspectes una certa forma de protesta i/o d'oposició. Una actitud de passivitat o apatia front el treball incloïa necessàriament la manca de puntualitat. Aquesta era molt important pel procés productiu i es convertí en una mena d'àmbit de poder en gran part en mans dels treballadors. La manca de disciplina podia fer que el funcionament del sistema fabril fóra greument perjudicat, a més de ser un exemple massa contagiós entre els treballadors. Pareix, doncs, que la indisciplina es produïa quan el treballador tenia l'oportunitat. Hem de tindre en compte que en el paternalisme industrial es buscava una intesificació de la disciplina tant dins com fora del treball i això difícilment s'aconseguia.

En aquest sentit, les crítiques dels dirigents de l'empresa a l'assistència dels treballadors a àmbits com cafés, teatres, cines i passeigs³⁶, i al desapropiament del temps de vacances³⁷, ens porten a assegurar que en aquests àmbits d'actuació que escapaven al control de l'empresa, el treballador s'alliberava, s'indisciplinava i es manifestava individualment i col·lectivament de forma contrària a la política de l'empresa i de tot el que representava (catolicisme social, militarisme, jerarquia, control, etc.). En aquests àmbits inclús es podien gestar accions i projectes contraris a l'empresa, gràcies a la reflexió i la comunicació autònoma entre els treballadors en grup. En definitiva, tot un perill que l'empresa tractava de limitar al màxim.

L'existència de conflictivitat laboral queda demostrada pels acomiadaments, per l'abundant absentisme laboral i pels continus abandonaments del treball sense previ avís que es van produir, ja que els treballadors menys conformistes i amb més recursos econòmics solien abandonar l'empresa quan trobaven treballs millors (i això no sempre vol dir millor pagats, sinó també amb menys control, més llibertat i autonomia, etc.) o ho feien pocs dies després d'ingressar-hi. Així, es demostra poc interès, llevat de l'estrictament material, dels treballadors per formar part d'aquesta gran "família industrial".³⁸

Una altra acció que es pot considerar com a expressió de rebuig dels treballadors a l'empresa són els freqüents, pràcticament diaris, robatoris de materials que aquests tenien al seu abast durant el procés productiu. Normalment els robatoris es produïen per necessitat, provocat per la situació econòmica quasi miserable de la població, però això no pot fer-nos oblidar la possibilitat dels robatoris com a expressió de "venjança" per la dura i continua explotació a que els treballadors eren sotmesos i, en última instàn-

³⁵ EA, 6. 1941. EA, 17. 1942. EA, 32 i 39. 1943. AHMCS.

³⁶ EA, 41. 1944. AHMCS.

³⁷ EA, 5. 1941. EA, 28. 1943. AHMCS.

³⁸ Entrevista a J.M.B. Arxiu Personal. Per una altra part, vegeu alguns exemples a Arxiu Segarra. Secció Documents Antics. Caixa 13; i Secció Fitxes d'Obrers.

cia, demostren el fracàs de la ideologia paternalista de crear un món industrial harmònic en el que els treballadors s'identificaren plenament amb l'empresa.

Normalment es robava materials defectuosos, com soles de goma (un parell costava 2 ptes.) o sabates mal fabricades que inclús l'empresa arribava a cremar. Els treballadors amagaven sota la seua samarreta allò que volien robar i eixien normalment de la fàbrica. Moltes vegades, però, eren descoberts pels encarregats de vigilar les naus industrials o, prèvia denúncia d'altres treballadors, eren escorcollats a l'eixida. La família Segarra no perdonava els robatoris. Els treballadors eren acomiadats automàticament o greument degradats en l'escala laboral i denunciats a la guàrdia civil, que en més d'una ocasió els apallisà.

Els robatoris eren tan freqüents que sovint la detenció d'un treballador acabava en un procés de mútua acusació entre els propis treballadors que treballaven junts. En una ocasió es detingué a dotze implicats d'un colp. En aquest sentit, els treballadors sí desenvoluparen un odi intens vers els encarregats de secció i de nau industrial, que materialitzaven directament la vigilància i repressió de l'empresa. Al mateix temps, els gerents incitaven en aquests casos la denúncia mútua entre els treballadors amb promeses de perdó, amenaces, etc., desfent, així, tot sentiment de solidaritat de classe.³⁹

Per entendre millor aquesta complexa situació proposem l'anàlisi de dos casos de robatoris a l'empresa Segarra descoberts l'any 1944, que ens demostren l'alt grau d'eficiència quant a la vigilància i control de la producció i els treballadors que assolí el seu sistema paternalista, així com el grau de necessitat i insolidaritat entre ells.

El primer exemple que analitzarem és el del robatori d'un sac de blat el dia 1 de juliol de 1944⁴⁰. Tres treballadors de la batidora de l'empresa esperaren fins la nit per traure aquest sac de l'empresa al mateix temps que amb enganys i coaccions tractaren d'implicar a tres treballadors més per portar a terme l'operació. Al dia següent l'operació havia segut descoberta i només es trigà un dia més a descobrir els culpables i els implicats. Poc després es recuperaren el 17 quilos de blat, que restaven en un amagatall al domicili d'un dels culpables.

L'eficiència del sistema paternalista va ser, doncs, molt alta. Així, en aquesta ocasió s'afegiren tant la seua eficàcia, basada en la vigilància dels caps de secció i en el foment de la competitivitat i desconfiança entre els treballadors, com el sistema repressiu paternalista i franquista, amb la ràpida

³⁹ Arxiu Segarra. Secció Documents Antics. Caixa 13. També entrevistes a J.N.N. i J.M.S., i a J.M.B. Arxiu Personal.

⁴⁰ "Atestado instruido por hurto de trigo", a ATESTADOS EFECTUADOS EN INTERVENCIÓN DE LA GUARDIA CIVIL. Arxiu Segarra. Secció Documents Antics. Caixa 8.

intervenció de la guàrdia civil. De fet, aquesta força pública militar tingué les mans lliures per resoldre el cas. D'aquesta forma, primer es va sotmetre a tot el personal de la batedora de l'empresa a un interrogatori del que no disposem de dades, tot i que sí dels seus resultats: la identificació dels principals protagonistes del robatori. Com ho van fer? Ho sabien tots i van confessar coaccionats? Per ara aquestes preguntes no disposen de respostes, tot i que coneixem que els protagonistes van ser sotmesos a un dur interrogatori, ja que l'inicialment més sospitós va ser *estrechado a preguntas e interrogado*, amb el resultat d'una confessió sincera i total, que no va excloure la implicació de cinc treballadors més. D'aquests cinc treballadors un estava totalment d'acord amb l'anterior, un altre va ser coaccionat amb una amenaça de mort si denunciava el robatori i els altres dos interromperen la seua ajuda perquè havien seguit enganyats i pensaven que ajudaven a transportar fem.

És significativa la resposta dels treballadors front al robatori. El primer no el va denunciar a les autoritats per l'amenaça de mort, però els altres no ho feren un perquè no es considerava un *chivato*, i per tant demostra l'existència de certa solidaritat entre els treballadors, i l'altre no hi va participar perquè considerava que *ya ganaba bastante dinero y que los amos le daban bastante comida*, el que ens informa de l'èxit del paternalisme quan a l'acceptació per part dels treballadors com a solució a la situació de postguerra.

En aquest punt és fonamental que intentem analitzar la situació social i econòmica d'aquests treballadors. Com a membres de l'empresa Segarra coneixem que disposaven d'un salari mínim que es compensava amb els serveis que ofería el sistema paternalista: hospital, vivendes, economat, banc, escola, etc., que sovint havia de ser compensat amb pagaments extraordinaris. Tot això, però, no era suficient, ja que gran part dels treballadors havien de continuar la seua jornada laboral al camp després del seu treball industrial, arribant inclús a treballar els diumenges, amb el que els seus dies de descans no existien.

Inclús tot això no era suficient. De fet, l'objectiu d'aquest robatori de blat era la confecció d'unes coques per al final de la batuda. Això demostra que aquests treballadors no tenien suficient amb el salari pel seu treball industrial i amb el complement del seu treball agrícola. Així, els interrogatoris van ser acompanyats de registres als domicilis dels acusats i s'hi va trobar blat legal procedent dels seus respectius treballs agrícoles. La fam i la misèria, doncs, expliquen suficientment aquests robatoris, tot i que no podem descartar-los com a mesura de venjança dels treballadors per la seua intensa explotació per part de l'empresa.

Quant als protagonistes, quatre dels sis implicats, i entre ells els màxims responsables, eren casats, el que multiplica les seues necessitats, amb una

edat compresa entre els 33 i els 46 anys. A més, també quatre d'ells eren forasters, procedentes de pobles de Terol, Múrcia, Albacete i la província de Castelló, el que també pot implicar una major necessitat quant a la no disposició de terra pròpia (com hem dit, molts treballadors de la Vall d'Uixó disposaven de petites parcel·les d'on traure un complement dels seus salaris).

Per una altra banda, els acusats van confessar que la idea del robatori va ser concebuda a una taverna de la localitat. No és estrany, doncs, la insistent condemna de la família Segarra a tots aquells espais públics que fugien al seu control i al de l'Estat franquista, com ara les tavernes. No disposem de la informació relativa a quina va ser la sort d'aquests treballadors, tot i que una ullada al reglament de règim intern de l'empresa comentat més amunt ens pot donar una idea, però l'anàlisi d'un altre cas de robatori ens aclarirà nous aspectes d'aquest tipus de conflictes⁴¹.

A principis del mes de març de 1944 la guàrdia civil de la Vall d'Uixó⁴² començà a investigar a un treballador que havia manifestat símptomes sospitosos i irregulars pel seu nivell de vida. El control social que assolí el franquisme a aquesta localitat era màxim i això es demostra amb el fet que aquesta investigació es va obrir simplement per què aquest treballador *hacía gastos superiores a su posición social*. Les autoritats sabien perfectament quin havia de ser el nivell de vida dels treballadors i qualsevol variació suposava de manera automàtica una sospita i, perquè no dir-ho, una investigació.

Aquesta donà els seus fruits. Aquest treballador sofrí un registre del seu domicili on es trobaren dotze parells de soles de calçat i un de talons. I no només això: després del corresponent "interrogatori" va confessar el robatori de més de 60 peces de diferents materials des d'octubre de 1943. La investigació, però, no s'aturà en aquest punt, ja que aquest treballador acabà implicant a la seua mare i un germà com a encobridors del material robat. A més, només conèixer la notícia de la seua detenció formal acusà a un company que també havia protagonitzat altres robatoris.

Aquesta nova denúncia entre companys ens torna a demostrar el triomf de la concepció autoritària i paternalista en el món del treball i l'afebliment dels llaços de solidaritat entre els treballadors. L'extraordinari triomf, però, arribà quan la guàrdia civil, tirant del fil, confessió darrere confessió, anibaren al descobriment de nous i antics robatoris, i la implicació i denúncia de quinze persones més, autors materials de robatoris i compradors del mate-

⁴¹ "Atestado instruido por hurto de suela", a ATESTADOS EFECTUADOS EN INTERVENCIÓN DE LA GUARDIA CIVIL. Arxiu Segarra. Secció Documents Antics. Caixa 8.

⁴² Cal recordar que les fàbriques de l'empresa Segarra incloïen l'estància permanent de números de la guàrdia civil per garantir l'ordre i la disciplina.

rial robat. Així, investigant a només un treballador que havia manifestat unes despeses superiors a allò que es considerava normal, s'acabà descobrint una "xarxa" de desset implicats en robatoris i venda il·legal de matèria prima procedent de l'empresa Segarra.

D'aquests acusats catorze eren treballadors que aprofitaven les eixides del treball per amagar peces de pell i soles de calçat sota la seua roba, burlant d'aquesta manera la vigilància i els controls que la família Segarra imposava en les seues instal·lacions industrials. Onze d'ells treballaven a l'empresa com a talladors de pell i els altres tres ho feien als magatzems de material. En qualsevol cas, tots tenien a l'abast la matèria prima i la temptació del robatori com a provisional solució a la seua precària situació va ser predominant.

Per una altra banda, nou d'aquests treballadors eren fadrins i nom (no disposem de les dades de dos d'ells), el que pot indicar que el robatori de soles no era segurament una operació excessivament lucrativa⁴³ i que no era necessària per si mateix quant a la supervivència d'una família. A més, només dos treballadors eren inmigrants i la resta procedien de la Vall d'Uixó i dels pobles del voltants.

L'objectiu confessat dels robatoris ens donen pistes més reveladores de la situació social i econòmica d'aquests treballadors. D'aquesta forma, vuit dels implicats confessaren que el seu objectiu era vendre el material per obtenir diners, el que ens demostra la seua necessitat econòmica i el baixíssim nivell adquisitiu dels seus salaris. Tanmateix, sis treballadors sí aclareixen l'objectiu concret de les seues accions. Així, un d'ells necessitava diners per comprar-se roba, altre per arreglar-se les ulleres i un altre més confessà que esmerçava els diners en fumar i "altres vicis". Al mateix temps, tres treballadors confessaren que el seu objectiu era arreglar calçat propi o dels seus fills. En qualsevol cas, es demostra la misèria i la insuficiència salarial per sobreviure.

Aquesta investigació, però, serví també per a descobrir que aquests treballadors, la edat dels quals oscil·lava entre els 19 i els 48 anys, també havien protagonitzat robatoris d'altres matèries primes de l'empresa Segarra, com ara pell, cordons, llavors, etc. Finalment, tots excepte un, a la filla del qual se li requisà les seues sabates, van ser detinguts i acusats formalment de robatori.

Per una altra banda, la confessió d'aquests treballadors implicaren a tres

⁴³ Amb tot i això una sola de pell per a calçat es pagava al mercat il·legal a un preu que oscil·lava entre les 5 i les 8 pts., és a dir, el jornal d'un dia de treball a l'empresa Segarra. En aquest sentit, veure F. PEÑA, *Història de l'empresa Segarra. Paternalisme Industrial i franquisme a la Vall d'Uixó (1939-1952)*. Diputació Provincial de Castelló. Castelló, 1998, pp. 294-298.

sabaters, dos de la Vall d'Uixó i un de Castelló, que compraven la matèria prima robada i la feien servir en els seus negocis. Això demostra la importància i el desenvolupament del mercat negre en el context dels anys 1940. Tots tres coneixien la procedència del material i se n'aprofitaven utilitzant-la per a confeccionar els seus productes. També acabaren detinguts, en aquest cas per compra de material de procedència il·legal. És simptomàtic que un d'ells ja havia segut detingut pel treball clandestí a la seua llar.

La preponderància de la necessitat social, de la misèria de la classe treballadora, així com de la vigilància i el control social per part de les autoritats franquistes i laborals queda, doncs, demostrada, però queda molt més amplificada pel fet que al dia següent dels interrogatoris i dels registres domiciliaris els xiquets de la Vall d'Uixó trobaren 68 parells i mig de soles de calçat abocats a un barranc pròxim a la població. La por a les denúncies mutues i al descobriment ens aproximen més encara a la magnitud del fèndemen dels robatoris.

Com a conclusions, destaquem el fet que els treballadors de l'empresa Segarra de la Vall d'Uixó sofriren en els anys de la postguerra una situació greu provocada per la insatisfacció d'un salari baixíssim que, malgrat les mesures paternalistes practicades per l'empresa, els abocaren a buscar alternatives il·legals per garantir la seua supervivència. Així, els robatoris de matèries primes, consumides o venudes pels propis treballadors al mercat negre, responen a la seua necessitat i al seu rebuig d'una situació d'explotació i domini que no els permetia viure dignament.

Malgrat aquesta resposta, el dispositiu paternalista segarrista, amb la col·laboració de l'eficient aparell repressiu franquista, triomfà en el sentit que afeblí momentàniament els llaços d'unió i solidaritat interna entre els treballadors, el que creava un clima de mútua desconfiança i competitivitat que, al mateix temps, reforçava les relacions verticals i, per tant, legitimava el paper de l'empresari com a única font de poder, d'arbitratge, d'autoritat i de justícia.